

DANAŠNJI POMEN LUKÁCSEVEGA REALIZMA

Lanska stoletnica Lukácsevega rojstva je primerna prilika, da se ovrednoti Lukácsevo mesto v zgodovini marksizma, estetike in filozofije, če naj omenim le nekaj področij njegovega delovanja. Seveda ni mogoče ob tem pozabiti na Blocha, Korschja in člane frankfurtskega kroga, ki so — ob Lukácsu — utemeljitelji »drugačnega« in »drugega« marksizma, ki ni bil »ortodoksen« v današnjem pomenu besede (torej v drugačnem od Lukácsevega), marveč »zahodni«; ki je bil deležen številnih kritik na vzhodu in mnogih pohval na zahodu, pogosto celo med tistimi, ki se niso imeli niti za marksiste, kaj šele za komuniste. V prispevku bomo podali nekaj delovnih hipotez, ki izhajajo iz osnove, da je Lukács v svoji teoriji izrazil — morda tudi z izpustitvami, torej s tem, česar ni pisal — nekatere temeljne dileme in porajajoče se razkole v marksizmu 20. stoletja. Zato ne bomo govorili o Lukácsevem realizmu, temveč o nekaterih vzporednih vprašanjih. Naj povzamem temeljno misel tega prispevka: Lukács je izrazil, skoraj bi lahko rekli (poleg Korschja) najbolj opazen predstavnik tistega teoretskega toka marksizma po prvi svetovni vojni, ki je bil hkrati aktivist komunističnega gibanja in njegov teoretik — oboje *par excellence*. S tem ne mislimo le na politično ali celo na politično-vojaško aktivnost, marveč predvsem na to, da je *akcija*, politično delovanje, zelo pogosto neposredno determiniralo njegove teoretske pozicije, zato — razen v začetnem in zadnjem obdobju — pri Lukácsu skorajda ne moremo govoriti o teoriji, ki bi bila ločena od partijske in siceršnje politične prakse svojega časa. Zdi se, da skozi to dejstvo tudi lažje doumemo tista Lukácseva stališča, ki so bila kasneje najpogosteje in najostreje predmet kritike.

Kot je splošno znano, je Lukácsevo teoretsko delovanje povezano z njegovim političnim prepričanjem. Ta vez med teorijo in prakso, zastavljena v marksističnem pomenu, je tudi ključ, s katerim lahko razložimo Lukácsevo močnejše ali šibkejše ideološko angažiranje, pravzaprav približevanje k bolj kontemplativnemu in akademskemu stališču ali vztrajanje pri militantnih, ideološko neposrednejših spisih. V tem pogledu njegova teorija ali esejistika tesno spremlja razvoj marksizma: v monolitnem marksizmu tridesetih in štiridesetih ter deloma petdesetih let, ko je bil marksizem trdna ideološka in diskurzivna stavba — teoretski, predvsem pa politični vplivi »zahodnih« marksistov so bili tedaj skoraj zanemarljivi — je bil večji del marksistične teorije

jasno in neposredno ideološko usmerjen; to velja tudi za Lukácsevo. Kasneje, ko se monolitnost delavskega gibanja zlomi in se pokaže možnost različnih poti v socializmu, se začne podoben proces odvijati tudi v teoriji. Nastanejo »marksizmi«. Zdi se nam, da Lukácsev teoretski razvoj spremlja vse te faze razvoja marksizma v marksizme, vendar jim ne sledi: četudi kritizira nekatera svoja stališča iz medvojnega obdobja ter iz t. i. »stalinske faze«, še vedno ohranja stališča, ki jih je oblikovala — poleg seveda, marksizma — klasična evropska filozofija 18., 19. in 20. stoletja. Pod tem razumemo predvsem sistematsko filozofijo, temelječo na ontologiji, ki že v šestdesetih letih najbrž ni več mogla doživeti odziva, kakršnega je lahko v dobi velikih sistemov 19. in začetka 20. stoletja. Od tod izvira odgovor na vprašanje, ki si ga v prispevku »Lukácseva estetika, njegovi kritiki in nasprotniki« zastavlja N. Tertulian: »Lukácseva estetika — dva velika zvezka, objavljena v nemščini pod naslovom *Die Eigenart des Ästhetischen* — po dvajsetih letih, kar je izšla v dokončni obliki, še ni bila deležna kritičnega sprejema, ki ga je bilo pričakovati in bi ga tudi zaslužila.«¹

Po našem mnenju to Lukácsevo delo ni doživelo takšnega odziva ravno zato, ker v času, v katerem se je pojavilo, ni imelo več povedati česa teoretsko ali teoretsko-praktično tako pomembnega kot na primer njegova *Teorija romana*, *Zgodovina in razredna zavest* ali navsezadnje študije o evropskem romanu in zgodovini.

Če se vrnemo k marksizmu in Lukácsu, omenimo v tej zvezi dilemo, ki sega sicer na literarno teoretsko področje, vendar pa dobro ilustrira problem marksizma in marksizmov. Ko F. Jameson v svojem delu *Marksizem in forma* govori o Lukácsu, mimogrede navede pripombo k *Teoriji romana*. Jameson zapiše: »Cilj (tega) dela je ustvarjanje tipologije, značilno heglovske obdelave formalnih možnosti v kronološkem razvijanju same zgodovine. Očitno slabost takšnega tipološkega stališča lahko vidimo tam, kjer Lukács, potem ko je postavil roman romantičnega razočaranja za občo kategorijo, prizna, da obstaja morda le en sam primer takšnega besedila, Flaubertova *Vzgoja srca*. Ravno tako kot je Marx postavil Heglovo dialektiko na noge in s tem razkrojil Heglovo zaporedje idealnih form v empirično realnost same zgodovine, tako je od te logične pomanjkljivosti *Teorije romana* le en korak do opustitve tipov romana nasploh, do razumevanja tega Flaubertovega dela kot edinstvenega konkretnega empiričnega zgodovinskega pojava, kot ujemanje naključij, ki se ga ne da posplošiti.«²

Podobno vprašanje se danes lahko zastavi tudi ob razvoju marksizma, vključno z Lukácsevimi. Če je v svetovnem marksizmu 20. stoletja, po obdobju, v katerem je prevladovala kot paradigma dialektika narave, prišlo do razlik — pustimo tu ob strani relevantno in temeljno vprašanje izvirne Marxove misli, gre predvsem za vladavino interpretacij — so te razlike nastale glede na tok, ki bi mu danes nekateri rekli eshatološki. Ta je paradigmo dialektike narave prenašal v družbo, čeprav se je kmalu pokazalo, da tej upravičeno lahko postavimo isti očitek posploševanja, kot ga navaja Jameson ob Lukácsve tipologiji romana. Torej ne obstaja ena sama paradigma, ki bi veljala za vse primere, kakor hitro se pojavi možnost, da jih obstaja več. Tako se je na »pot v komunizem« začela lepiti tudi manj jasna in mnogo bolj oddaljena predstava o »končnem cilju«, torej o samem komunizmu. Seveda ta poenostavljena para-

¹ Gl. članek N. Tertuliana v tej številki Vestnika IMS, str. 77.

² F. Jameson: *Marksizem i forma*, Nolit, Beograd 1974, str. 190–191.

lela, ta navidezno jasna cepitev marksizma in konsekvence le-tega niso tako enostavne in očitne, kot jih zastavljamo tule.³ To je samo hipoteza, ki bi jo bilo treba preveriti z obsežnejšim gradivom.

Po dobi *Teorije romana* ter *Zgodovine in razredne zavesti*, ki je bistveno pripomogla prevrednotiti tedanji ortodokсни marksizem,⁴ (spet ne v Lukáitsevem pomenu tega termina), je Lukács, v nasprotju z Blochom, ohranil manj distance do političnega dogajanja. Oba sta razvijala nov, drugačen marksizem, ki je bolj neposredno temeljil na pridobitvah meščanskih revolucij 18. in 19. stoletja ter heglovstvu. Šele koncem dvajsetih let je Lukács prešel v ideološko ortodoksijo, ki pa je imela nekatere posebnosti; prav tem bi želeli posvetiti v nadaljevanju nekoliko pozornosti. Govorimo seveda predvsem o njegovih spisih o realizmu, torej o Lukácsu tridesetih, štiridesetih in deloma petdesetih let, o avtorju študij o Balzacu, Goetheju, ruskem realizmu in romanu, o nemški književnosti in misli 19. in 20. stoletja itd. Temu Lukáitsevemu obdobju sledi svojevrsten prelom s stalinizmom, svojevrsten toliko, kolikor se Lukács oddalji od svojih prejšnjih stališč. To dokazuje, da ne zapade v takrat pogostno popolno razvrednotenje marksizma in teorije pod Stalinom niti ne pristane na meščanske teorije, kaj šele da bi se jim pridružil, kar je bilo značilno za mnoge druge marksiste. Menimo torej — to pa bi bilo treba spet dokazati z nadrobno študijo besedil — da je Lukács ostal do konca zvest stališču o enovitem razvoju v socializmu in komunizmu, da torej ohranja stališče »pravega« marksizma, katerega odkloni so ne-marksizem. Ali povedano drugače: Lukács je ponovno začel pisati predvsem abstraktne estetske študije v šestdesetih letih, ker mu ni družbena dejanskost več ponujala osnov za tisto vizijo družbenega razvoja, ki jo je ne le zagotavljal, marveč tudi podpiral in uveljavljal v svojih spisih do druge polovice petdesetih let. Da ne smemo različnih ravni teorije in ideologije tega časa razumeti kot nekaj notnega, priča npr. Lukáitseva obsodba socialističnega realizma aprila 1957: »V več kot dveh desetletjih, kolikor časa je ta pojem (= revolucionarna romantika) vladal, besede ‚revolucionarna romantika‘ nisem nikoli ne napisal ne izgovoril, hkrati pa sem vedno znova skušal konkretno pokazati, da je brez uporabljanja tega termina mogoče rešiti vse literarne probleme — popolnoma in veliko bolje, kakor pa z njegovo pomočjo. Za Stalinovega življenja, v času, ko je nad teorijo vladal Ždanov, bolj jasna pozicija ni bila mogoča.«⁵ Vendar pa je Lukáitsevo pisanje, kot pravi v istem Predgovoru, ostalo po 20. kongresu KP SZ enako poprejšnjemu; spremenil naj bi se le način njegovega razlaganja. To bi torej pomenilo, da je Lukáitsevo delo res

³ Nekaj o drugem vidiku tega razvoja marksizma smo na posebnem primeru (literature in njene recepcije) pokazali v članku »Kafka — estetika in ideologija«, Nova revija, št. 31–32, Ljubljana 1984, str. 3629–3647.

⁴ Zinovjev je na V. kongresu Komunistične internacionale leta 1924 obtožil Lukácsa in Korschca kot heretika in revizionista zaradi skrajnih levičarskih prizadevanj. K. Korsch pripoveduje: »K temu pa še podobne navedbe v *Pravdi* (25. 7. 1924): ‚Lukáitseva knjiga mora pritegniti pozornost marksističnega teoretika, kajti za Lukácsem stoji cela vrsta komunistov: K. Korsch, Révai, Fogarasi in drugi‘ — in naprej: ‚K. Korsch šteje v skupino nemških komunističnih tovarišev, ki jih je na Petem svetovnem kongresu mimogrede omenil tovariš Zinovjev kot teoretike, ki v filozofiji odstopajo od smeri ortodoksnega marksizma.‘« — K. Korsch: *Marksizem in filozofija*, Komunist, Ljubljana 1970, str. 17.

⁵ G. Lukács: *O današnjem pomenu kritičnega realizma*, CZ, Ljubljana 1961, str. 25–26. Kaj naj bi to bilo, ilustrira izjava iz leta 1935: »Engelsov boj za veliki realizem se je — obogaten s Leninovim teoretičnim delom — v obdobju socialistične graditve nadaljeval in konkretiziral s Stalinovim geslom ‚socialističnega realizma‘. In če se na liniji književnosti borimo za uresničenje Stalinovega gesla na XVII. kongresu VKP(b) za likvidacijo ostankov kapitalizma v zavesti ljudi, se moramo tudi stalno zavedati tega, kakšno odločilno vlogo je imela in jo ima še dandanes Engelsova literarnoteoretična in kritična dejavnost v izdelavi teoretičnih podlag te linije.« — G. Lukács: *Razprave in eseji o realizmu*, CZ, Ljubljana 1952, str. 79 (prim. Stalinovo poročilo na XVII. kongresu partije 26. 1. 1934; v: *Pitanja lenjinizma*, Kultura, Beograd 1946, str. 470).

kontinuirano, da ni nekega preloma med zgodnjemarksiističnim oz. celo predmarksiističnim in »stalinističnim« ter »pozni« Lukácsem in da so vse te oznake *de facto* ideološke oznake, ki gledajo na marksizem kot na akademsko disciplino ali smer, podvrženo istim kriterijem kot druge filozofske smeri. V tem smislu bi veljala ocena že omenjenega Jamesona, ki pravi: »Njegov (= Lukácsev) intelektualni razvoj zamenja mit o Lukácsevi karieri, ki jo tako ali drugače ponavljajo brez premisleka vsi njegovi zahodni komentatorji. Po neokantovskem obdobju, nam pravijo, po študiji pri Simmelu in Lasku ter po stiku z Maxom Webrom, se začne pojavljati s *Teorijo romana* (1914—1915) heglovski Lukács. Tako kot postane iz kantovca heglovec, tako postane med vojno iz heglovca marksist (...) Ta tretji Lukács, boljševik z močnimi aktivističnimi nagnjenji in nepokesanimi heglovskimi prizadevanji, piše vplivno delo *Zgodovina in razredna zavest* (1923), ki ga partija obsodi. Po svoji samokritiki se oblikuje najbolj znani, zreli Lukács: stalinistični Lukács iz tridesetih in štiridesetih let, teoretik književnega realizma, ki se je z lahkoto vključeval v službeni socialistični realizem te dobe (...) Po politični odjugi neki zmernejši Lukács ponovno izpove svoje obče mnenje o modernizmu v delu *O kritičnem realizmu* (1958), po madžarski vstaji pa se umakne in pripravlja *Estetiko* v dveh zvezkih, v kateri se, tako kot v *Etiki* in *Ontologiji*, ki ju pripravlja, vrača k neokantovskim teoretskim projektom iz mladosti, a z marksističnega stališča.«⁶

Ta Jamesonova ocena ocen Lukácsa je veljavna, saj je res, da doživlja Lukács pri svojih zahodnih kritikih, analitikih ali raziskovalcih takšno upodobitev. Vendar je v zvezi z interpretacijo, ki jo kritizira Jameson, zanimivo tudi dejstvo, da sam pravzaprav ne izdela »alternativne«, drugačne ali zadovoljivejše razlage njegovega razvoja, razen v izjavi: »Zato ni nenavadno, da Lukácsovo življenjsko delo ni dojeta od znotraj, kot sklop rešitev in problemov, ki se razvijajo drug iz drugega po svoji notranji logiki.«⁷ To, česar Jameson tu ne pove, pa bi moral, če bi hotel utemeljiti kontinuiteto Lukácsovega razvoja, pove šele tedaj, ko spregovori o historičnem materializmu: »Značilnost strukture historičnega materializma je v tem, da zanika avtonomijo same misli, v tem, da tudi samo misel uporno dokazuje, da čista misel funkcionira kot prikriti način družbenega vedenja v njegovem nelagodnem spominjanju na materialno in zgodovinsko stvarnost duha.«⁸ Takšna razlaga, ki je sicer dobro znana iz del mnogih marksistov in ki jo zagovarjamo tudi sami, pravilno utemeljuje Lukácsov razvoj, ki ga opiranje le na »notranjo logiko« nikakor ne more zadovoljivo razložiti; saj ji je »zunanja« logika zgodovinske realnosti enakovredna. Lukácsova filozofija, enako pa velja tudi za njegovo estetsko teorijo in literarno vrednotenje, je namreč ves čas vpeta v družbenozgodovinski položaj, iz katerega se rojeva in je zavestno takšna.

Če je v petdesetih letih marksizem lahko brez težav identificiral proletariat ter družbena in razredna protislovja, je lahko tudi razvoj družbe še brez težav razumel kot napredek. Izhajal in uveljavljal je paradigmo, ki je bila zvesta izhodiščem marksizma in ortodoksna, vendar ne le po »metodoloških« postavkah, kot bi to ortodoksijo določil Lukács v *Zgodovini in razredni zavesti*, marveč *à la lettre*. Ta napredek so lahko prekinjali porazi, a razvoj se je nezadržno nadaljeval in svetovni socializem je bil viden že v bližnji prihodnosti. Odtod je razumljiva Lukácsova (in ne le njegova) vera, da posamezniki lahko

⁶ F. Jameson, nav. delo, str. 173.

⁷ Ibid., str. 173.

⁸ Ibid., str. 172.

in tudi morajo prestopiti razredne meje, da je revolucija ne le možna, marveč nujna, zato je razumljivo, da je temu cilju podrejeno vse ostalo, vključno literatura. Če se je družba znašla v »dobi propadanja«, je bila razumljiva kritika dekadentne umetnosti in Lukácvsevo obsojanje »razdiralnega vpliva, ki so ga Nietzsche, Freud ali Spengler imeli na pisatelje našega časa«;⁹ jasno je tudi, da je bilo ozadje takšnih pogledov zamisel o enotni svetovni rešitvi, socializmu, ki je vseobsegajoč in zato tudi (bolj ali manj) univerzalen, uniformen in obče veljaven. Tu pa se znajdemo pred problemom, pred katerim se je znašel tudi Lukács, ko je že v dvajsetih letih doživel kritiko zaradi *Zgodovine in razredne zavesti* in nato, če se omejimo samo na članke o literaturi, še zaradi svojega članka iz leta 1940 »Ljudski tribun ali birokrat?«,¹⁰ v katerem je tedanja sovjetsko literaturo označil za književnost birokratskega optimizma. Druga kritika mu je nakopala, kot pravi Boris Zihel, »pravcati literarni proces, ki je trajal skoraj eno leto in se sredi leta 1950 zaključil z njegovo kapitulacijo, z dokaj poniževalno samokritiko in kesanjem.«¹¹ V tem pogledu je poučna Lukácvseva izjava iz *Zgodovine in razredne zavesti* iz leta 1920, kjer pravi: »Boj za to družbo (brez razredov), pri čemer je tudi diktatura proletariata le ena faza, ni samo boj z zunanjim sovražnikom, z buržoazijo, temveč hkrati boj proletariata s samim seboj.«¹² Zdi se, da je Lukácvsev problem tudi v tem, kako se vključevati v reševanje teoretskih ali tudi literarnoteoretskih problemov revolucije in porevolucijske družbe ter pri tem ohranjati načelnost in širino predrevolucijskih (teoretskih) izhodišč, hkrati pa upoštevati nove (objektivno pogojeno) razmere ter dejstvo, da je umetnost oz. literatura propagandno in ideološko sredstvo, ne pa cilj sam po sebi. Problem, pred katerim se je znašel tudi Lukács, bi lahko zaostreno zastavili z Jeanom Duvignaudom: »Tradicionalni marksizem je dobro odkril predrevolucionarne probleme, vendar ni na noben način sugeriral, s čim naj bi reševali porevolucionarne probleme.«¹³ Če danes gledamo Lukácvsev razvoj, lahko rečemo, da je bila »napaka« v času »stalinizma« ravno v tem, da je pristajal na logiko ideološke profanizacije teorije kljub njegovim kasnejšim trditvam o nujnosti takšnega početja (gl. npr. prej navedeni citat, op. 5). Ob tem ostaja dejstvo, da je tedanja Lukácvseva esejistika še vedno pomenila teoretski vrhunec te zvrsti, zato ostaja veljavna trditev Roya Pascala, uvodničarja v *Studies in European Realism*: »Najobičajnejši očitke marksizmu je, da degradira duhovno življenje. Te (Lukácvseve) študije kažejo, kako neutemeljen je ta očitke.«¹⁴ Vendar to velja — čeprav ob tem zanemarimo že omenjeno »dokaj poniževalno samokritiko«, o kateri govori Zihel — za razmere, ki so najprej povzročile takšno oceno te literature, nato samo kritiko in ki so navsezadnje uspešno pripeljale politično kritiko do zaželjenega cilja. Podobno oceno, če že ne Lukácvseve tedanje teorije pa podobnih stališč, bi lahko v našem času ali nekoliko prej srečali pri Rogerju Garaudyju, Howardu Fastu ali — v tridesetih letih — pri Christopherju Caudwellu, naj jih naštejemo le nekaj. Lukács se je od imenovanih razlikoval predvsem po tem, da je z večjo distanco, lahko bi tudi rekli samostojneje

⁹ G. Lukács: *Razprave in eseji o realizmu*, str. 108. Ob tem bi lahko rekli, da tudi za Lukácsa velja, kar je sam zapisal o Engelsu: »Engelsovo delo na literarnem področju so vedno do ločale velike naloge proletarskega boja.« — Nav. delo, str. 51.

¹⁰ *Volkstribun oder Bürokrat?*, v: *Georg Lukács Werke*, Bd. 4 (*Probleme des Realismus I*), Luchterhand, Neuwied in Berlin, str. 413–455.

¹¹ B. Zihel: *Spremna beseda*, v: G. Lukács: *Razprave in eseji o realizmu*, str. 245.

¹² G. Lukács: *Zgodovina in razredna zavest*, Vestnik IMS, št. 1/1985, str. 85.

¹³ *Arguments?; Marxisme, revisionisme, meta-marxisme*, U. G. E. (10/18), Paris 1976, str. 206.

¹⁴ G. Lukács: *Studies in European Realism*, Hillway Publishing Co., London 1950, str. VII.

obravnaval kulturne dogodke in razvoj, in ko je šel razvoj (po madžarskih dogodkih ali v šestdesetih letih) v drugačno smer, kot si je želel sam, je bilo to posredno očitno tudi iz njegovega pisanja. To pisanje se je tedaj umaknilo v »teorijo«, nič več ni bilo napadalno in aktivistično, bilo je pisanje »z distance«. Literatura, ki je Lukácsu vedno služila za arhetip umetnosti, sedaj ni bila več literatura njegovega časa kot v tridesetih letih, ko je v svojih spisih obravnaval sočasno ali skoraj sočasno literaturo (namreč tisto, ki je bila tedaj najbolj intelektualno navzoča), marveč je bila literatura preteklosti. Zdelo se je, kot da bi se za Lukácsa razvoj literature ustavil, šlo je le še za pogled nazaj ter nič več za presojanje sedanjega ali prihodnjega stanja literature in tudi družbe. V tem pogledu Jamesonove pripombe na račun zahodnih kritikov in analitikov Lukácsa pač ne veljajo.¹⁵ Vendar je res tisto, kar smo omenili zgoraj: da namreč Lukácsseva teorija ni odvisna le od »teoretskega« polja, marveč, enakovredno in celo bolj, od političnega in da to polje omogoča kontinuiteto njegove teorije. V kolikšni meri so zahodni analitiki resnično v zmoti, razkrije dejstvo, da obravnavajo njegovo teorijo samo kot teorijo. Zaradi takšnega stališča pa hitro najdemo v njej le cezure, ki jih lahko razglasimo za avtohtone teoretske premike. Seveda tudi ne gre le za cepitev Lukácsseve teorije, marveč često za izključno priznavanje posameznih obdobj njegovih teorij.¹⁶

Čeprav preide Lukács v svojih kasnejših spisih na širšo, »teoretsko«, konceptualno raven, se je treba nujno vprašati, zakaj se je to zgodilo. Kot smo zapisali, gotovo zaradi izgube jasne proletarske in marksistične perspektive razvoja in napredka ter izgube relativno monolitne projekcije prihodnjega razvoja socializma. Bržkone je k temu pripomogla tudi Lukácsseva jasna zavest, da je teorija, ki je hotela biti v tridesetih in štiridesetih letih marksistična, morala biti tudi aktivistična, kasneje pa ni mogla več biti isto, ker je postala predvsem ideologija, če se je omejevala na *isti horizont* razprave. S tem hočem reči, da Lukács, če že ni v osnovi zavrgel svojih poprejšnjih stališč, pa je očitno menil, da zahteva njegovo sedanje uveljavljanje drugačno razpravo: bolj filozofsko in manj politično aktivistično.

Očitno se je bistveno spremenil družbeni položaj, v katerem je Lukács teoretsko deloval. Zdi se, kot da bi se na področju marksizma tedaj začelo dogajati to, kar prav pravi Alfred Andersch, ko govori o prehajanju ideje v ideologijo v njenem omejujočem, današnjem pomenu.¹⁷

Znano je, da je takšen način, ki ga je v svojem »stalinističnem« obdobju izvajal Lukács, deloval zaviralno na umetnost, literaturo in na refleksijo o njej. Zdi se, da bi bilo danes potrebno oceniti to metamorfozo marksizma v marksizme, ki jo je po eni strani povzročila izguba jasne, monolitne zgodovinske orientacije, taktike in strategije, po drugi pa omogočila marksizmu kot teoriji politično učinkovitost v mnogih državah ter na mnogih — tudi na kulturnem in umetniškem — področjih.

¹⁵ Periodizacijo dodatno zaplete sam Lukács, ko v omenjenem Predgovoru (1967) k *Zgodovini in razredni zavesti* (Vestnik IMS, št. 1/1985, str. 25) zapiše: »Nenadoma mi je postalo jasno (Lukács govori o letih 1931–1933): če naj udejanjim to, kar imam teoretsko pred očmi, moram še enkrat začeti povsem od začetka.«

¹⁶ Navedimo le en takšen, morda najbolj drastičen primer, ki ga navajamo po pričevanju N. Tertuliana (iz korespondence med G. Lukácsom in L. Goldmannom): »Da, ko bi bil umrl leta 1924 in ko bi moja nespremenjena duša gledala iz onstranstva na Vašo dejavnost, bi Vam dolgoval veliko priznanje za vse, kar pišete o mojih mladostnih delih. Toda ker nisem umrl leta 1924 in ker sem po tem datumu napisal to, kar pojmujem kot svoje življenjsko delo, imam velike zadržke do Vaših interpretacij.« — Prim. A. Erjavec: *O estetiki, umetnosti in ideologiji*, CZ, Ljubljana 1983, str. 96; prim. tudi N. Tertulian: *Georges Lukács, La Sycomore*, Paris 1980, str. 216.

¹⁷ Prim. Lukácssevo kritiko in opis tega stališča v *O današnjem pomenu kritičnega realizma*, str. 107.

Danes lahko ugotavljamo, da so Lukácvseva dela, ki so oblikovala, zagovarjala ali razlagala takšna stališča, bila hkrati akcijsko vodilo, saj so izhajala iz vizije o propadu obstoječe (a propadajoče) buržoazne družbe. Še več, ta propad so že zagledala, zato laže razumemo znano izjavo o prehodu SZ v komunizem že v osemdesetih letih tega stoletja. Toda ta stališča so slonela na teoretskih temeljih, ki so bila skupna mnogim avtorjem: tako je teorija marksizma v tridesetih ali štiridesetih letih zagovarjala enotno znanost,¹⁸ enotno ustvarjalno umetnost¹⁹ in enoten umetniški izraz: realizem ni le slog med drugimi slogi, realizem je umetnost in le umetnost, ki je realistična, je prava umetnost; o tem pričajo vsi Lukácvsevi eseji in razprave, vključno s *Svojevrstnostjo estetskega*. To ne pomeni, da drugih oblik ali slogov ni, ampak da je ta slog nekaj več, saj naj bi na sodobni stopnji razvoja proizvodjalnih sil in družbenih (razrednih) odnosov prav realizem najuspešnejše in najbolj avtentično prikazoval in izražal posebnost umetniškega. Tega naj ne bi opravljal le v ozkem pomenu te besede, marveč v širšem, kjer je umetniško tista sestavina družbeno-zgodovinske totalnosti, ki je s pomočjo marksizma in razrednega boja usmerjena v prihodnost, v komunizem. Zato je razumljivo, da umetnost »vključuje tudi opredeljevanje *pro* ali *contra*«. ²⁰

Literatura in umetnost sta, kot bi danes rekli — z zavestjo vred — »podrejeni« družbenemu in zgodovinskemu cilju komunistične družbe. V primerjavi z njima so umetniška »svoboda«, avantgardizem, dekadenca itd. dojeti kot stranpoti, ki zaslužijo kritiko in obsodbo, s katerima naj bi literate prepričali (toda Lukács ne omenja nobene prisile), naj krenejo na pravo pot prikazovanja in kritike buržoazne ali na pot potrjevanja socialistične družbe. Lukács navaja leta 1935 Heinricha Manna: »Književnost, pa najsi hoče ali ne, je na tem, da postane vseskozi socialistična. Zakaj? Ker izven socialističnega sveta književnost ne more več obstajati. Književnost brez upiranja prehaja k delavcem, ker ti čislajo človečnost in branijo kulturo.«²¹

Kjer tega socialističnega sveta še ni, naj literatura in umetniki, »če hočejo ostati veliki realisti (. . .), upodabljajo samo disharmonično, raztrgano življenje, življenje, ki neusmiljeno tepta vse lepo in veliko v človeku, dà, kar je še huje, notranje popači, korumpira in potepta v blato. Končni izsledek, do katerega pridejo, mora biti ta, da je kapitalistična družba veliko pokopališče zamorjene človeške pristnosti in veličine, da postanejo ljudje v kapitalizmu, kakor pravi Balzac z jedko ironijo, ali blagajničarji ali pa defraudanti, torej ali izkoriščani bedaki ali pa lopovi.«²²

Lukács nenehno zagovarja realizem, ki ga razume kot transhistorično umetnostno vrednoto, vendar je razlika v tem, na kateri ravni ga zastavlja in kako ga utemeljuje. V tem »ideološkem« ali »stalinističnem« obdobju ga nedvomno razume v referenčnem polju »meščanske literature v dobi propada« in hkrati

¹⁸ Lukács piše leta 1938: »(. . .) nova veda razkrojne dobe, sociologija kot posebna veda, nastaja, ker hočejo meščanski ideologi spoznati zakonitost in zgodovino družbenega razvoja ločeno od gospodarstva. Objektivno apologetična tendenca tega razvoja je očitna. Po nastanku Marxove ekonomije bi bilo nemogoče prezreti razredni boj kot temeljno dejstvo družbenega razvoja, če bi se preučevale medsebojne družbene zveze na podlagi gospodarstva.« — *Razprave in eseji o realizmu*, str. 98; podobno K. Korsch, nav. delo, str. 62 itd.

¹⁹ »Po Lukácvsem mnenju povzroči kapitalistična družba zmedo in uničenje literarnih žanrov. Pisatelji, ki se ne bojujejo proti tem prizadevanjem, se pravi, ki kapitulirajo v raziskovanju objektivnosti in dovolijo, da jim vlada neposrednost in subjektivnost, ne posedujejo sposobnosti, da bi proizvedli univerzalna dela.« — J. M. Lachaud: *Marxisme et philosophie de l'art*, Ed. Anthropos, Pariz 1985, str. 64–65.

²⁰ *Die Eigenart des Aesthetischen*, Georg Lukács Werke, Bd. 11 (Ästhetik I), Neuwied a/Rhein, Berlin, Spandau 1963, str. 566.

²¹ G. Lukács: *Razprave in eseji o realizmu*, str. 80.

²² *Ibid.*, str. 149.

hvali literaturo v SZ. Nasprotno pa se v *Svojevrstnosti estetskega vrača* k abstraktni, filozofski obravnavi umetnosti in lepega, pri čemer sicer ohranja svojo poprejšnjo osredotočenost na teorijo odseva (v Leninovi redakciji) in realizem, toda pri tem ostaja pri diskurzu akademskega znanstvenika, ne pa partijskega aktivista. Če pustimo ob strani možne razlage o drugih razlogih za takšno spremembo, je glavni nedvomno zgodovinska situacija, o kateri govorijo tudi prej kritizirani zahodni interpreti njegovega dela. Lukács namreč najbrž bolj kot katerikoli drugi teoretik marksizma pooseblja razvoj marksizma v 20. stoletju, kar smo že večkrat omenili. Seveda pooseblja le en del marksizma, ki bi mu izmenično lahko rekli »zahodni« in »vzhodni«,²³ zato niso dopustne večje ponostavitve. Najbrž bi lahko upravičeno zapisali, da je Lukács v celotnem obdobju svojega najostrejšega zagovora realizma kot univerzalne umetnosti to počel z nedogmatično širino.²⁴

Če se vprašamo, kakšen je današnji pomen Lukácsovega realizma, lahko to vprašanje razumemo na dva načina: najpoprej, kako danes razumemo njegovo razlago in uveljavljanje realizma kot umetniškega sloga cele sodobne epohe. Odgovor bi najbrž bil, da je to uveljavljanje celo samemu realizmu — vključno s tistim delom socialističnega realizma, ki je ohranil položaj literature in umetnosti — ustvarilo slabo ime ter ga včasih neupravičeno razvrednotilo. V tem pogledu je bilo povsem ideološko v negativnem pomenu besede, ker je ožilo duhovni prostor in zapiralo celo perspektivo socializma. Če razumemo vprašanje na drugi način in se vprašamo, ali je bil Lukács »realist«, torej »realen«, postane vprašanje bolj zapleteno. Ko je namreč delal kompromise med svojimi teoretskimi in osebnimi stališči ter med svojo politično aktivnostjo, tj. med svojimi prepričanji in političnimi okoliščinami, so mu nenehno grozile napake in neustrezne odločitve, ki so bile težko predvidljive. Če spremljamo zgodnja dela Lukácsa in Korsch, tj. tista iz dvajsetih in tridesetih let, vidimo, da sta se nenehno spopadala z drugačnimi, predvsem uradnimi stališči, pri čemer je posebno opazen Korsch, kajti Lukács se je hitreje umikal s »samokritiko«. Lukács je sicer v svojem moskovskem obdobju s sorazmerno širino, celo »toleranco«, spremljal literarno dogajanje in vrednotil literaturo, vendar veljajo ta njegova dela dandanes upravičeno predvsem za ideološko propagando oziroma za *teorijo* v drugačnem pomenu, kot jo razumemo danes. Tako se zdi, da je njegov politični realizem njegovi teoriji prej škodil, kot koristil, pri čemer seveda zanemarjamo možnost, da bi bile ocene in dejanske posledice za marsikakšno literarno delo in smer dosti usodnejše, če ne bi bilo Lukácsa.

Lukács se je znašel pred problemom, ki ga je drugače rešil Bloch in nedvomno bo na *teoretski* ravni Blochov prispevek iz tega obdobja daljnosežnejši in večji, medtem ko je bil Lukács hitro pozabljen celo v njegovi pozni fazi, ko sta nastali *Estetika I* in *II*. Tako se nekako ponavlja ocena, ki smo jo navedli ob njegovem odgovoru Goldmannu ali tista, ki jo Lukács kritizira leta 1967 v Predgovoru k novi izdaji *Zgodovine in razredne zavesti*. Lukács je na estetskem in literarnoteoretskem polju ustvaril predvsem veliko sintezo realistične literature kapitalistične družbenoekonomske formacije, kar najbrž ostaja še

²³ O sodobni relativnosti teh pojmov primerjaj pripombo A. Uleta o vzhodnem »dialektičnem realizmu«, v: Vestnik IMS, št. 1—2/1984 (Okrogla miza: »Vprašanje razlage procesa...«), str. 100.

²⁴ Čeprav je bilo pri tem jasno, katera umetnost se mu zdi pravilnejša in katera mu je ljubša. V pisru »Franz Kafka ali Thomas Mann« meni: »Zato se ne sprašujemo: ali vse to zares tiči v resničnosti? Ampak: je to vsa resničnost? Ne sprašujemo se: ali naj vsega tega ne prikazujemo? Ampak: ali naj prikazujemo samo to?« (G. Lukács: *O današnjem pomenu kritičnega realizma*, str. 124.)

danes aktualen prispevek. Glede drugih Lukáčsevih spisov iz tridesetih, štiri-desetih in petdesetih let pa velja ocena, ki jo je F. Jameson izrekel v predgovoru v že navedeno delo: »Kritika, kakršno so tedaj prakticirali, je bila relativno neteoretska, v bistvu didaktične narave, namenjena bolj večerni šoli kot univerzitetnemu seminarju, če lahko tako rečem; odpravili so jo med duhovne in historične kuriozitetne in v tem položaju, v obliki kakšnega naključno objavljenega eseja Plehanova ali obrobne omembe Christopherja Caudwella, se ohranja tudi danes.«²⁵ Enako velja tudi za tedanje Lukáčsove spise.

²⁵ F. Jameson, nav. delo, str. 9.

